

Марія Шваб
студентка 3 курсу історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
Науковий керівник: к.і.н., старший викладач Маркевич О.В.

Історичні ідеї польських просвітників (А. Нарушевич, Ю. Нємцевич)

Розквіт історичної науки в Речі Посполитій відбувався в період національного відродження на зламі XVIII-XIX ст. Вона відігравала значну роль в становленні національної самовідомості в умовах втрати державності. Завданням цієї розвідки є дослідження творчої спадщини Адама Нарушевича та Юліана Нємцевича, їх внесок в розвиток історичної науки в умовах бездержавності.

В останній третині XVIII ст. Польща виявилася нездатною протистояти територіальним посяганням Австрії, Прусії та Росії. Це відчутно впливало на суспільно-політичну думку. Політична криза, вплив ідей просвітників загострювали прагнення знайти причини і винуватців того становища, в якому опинилась держава. Саме це вело до підвищення уваги до минулого. Ці питання були поставлені публіцистами, які широко використовували в якості доказів історичні факти [1, с. 20].

Перший поділ Речі Посполитої (1772 р.) спричинив хвилю різноманітних творів та публікацій. Австрійські та пруські публіцисти намагалися дати історичне обґрунтування поділу. Проти них виступали польські дослідники. Почалася полеміка, яка отримала назву «війна історичних пер».

Польська історіографія з самого початку розділилась на два напрямки: демократичний та поміркований. Поміркований напрямок представлений працями професійних істориків, зокрема, творами засновника нової польської історіографії Адама Нарушевича, який належав до прибічників конституційної монархії. У період роботи чотирирічного сейму, прихильник поміркованих реформ, виступав проти феодально-магнатської анархії, за встановлення в Польщі міцної королівської влади, підтримував Конституцію Речі Посполитої 3 травня 1791 р. 1787 р. супроводжував польського короля Станіслава-Августа Понятовського в його подорожі до Канева на зустріч з російською імператрицею Катериною II, видав щоденник цієї подорожі [3]. Саме за дорученням короля А. Нарушевич почав підготовку праці з історії Польщі, яка б відповідала просвітницьким уявленням про суспільство і його розвиток.

Своє розуміння завдань історика, він описав в спеціальному дослідженні «Меморіал». А саме бачив їх у критичному відношенні до джерел, розширенні предмета досліджень, які мали містити не тільки діяння королів та шляхти, але й політичну та економічну історію, історію культури, науки та релігії, держави і права, торгівлі і т. д. Однак у розумінні суспільних явищ А. Нарушевич дещо ідеалізував старовину, щоб протиставити її

сучасності. Теологічній концепції історії протиставляв раціоналістичні принципи її розуміння. Відкидав безпосередній вплив провидіння на історичні події. Вперше в поняття «польський народ», окрім шляхти, включив міщан. Розробив елементарні методи критики історичних джерел [1, с. 21].

Для підготовки праці з історії Польщі А. Нарушевич створив штат архівістів і копіювальників, серед завдань яких були збір, обробка і перепис документів. Це дозволило йому накопичити величезну кількість матеріалів (38 270 копій документів), які склали 231 том і дістали назву «Папок Нарушевича».

Тут були матеріали з королівських і магнатсько-шляхетських архівів. У них містяться документи з історії України: «Руська хроніка», написана для брацлавського підкоморія князя Четвертинського українською мовою в 1629 р. на основі давньоруських літописів і доведена до 1621 р., велика кількість документів з вишневецького архіву Мнішеків та ін. Чимало документів стосуються періоду національно-визвольної війни українського народу 1648—1654 рр.

Головна праця А. Нарушевича «Історія польського народу» (7 томів) почала виходити в 1780 р. з другого тому. Перший том вийшов друком лише в 1824 р. Це дослідження охоплювало період з найдавніших часів до 1389 р. і являло собою історію держави та її правителів. Воно відрізнялось широкою документальною базою, хронологічною послідовністю у викладенні подій. Це була перша наукова праця з історії країни, що опиралася на достовірні джерела [1, с.22]. Через всю роботу проходила ідея сильної монархічної влади, покликаної забезпечити рівновагу між станами, гарантувати порядок в державі. Вину за ослаблення і занепад Польщі він покладав на магнатів, звинувативши їх в свавіллі, анархії, жадібності.

А. Нарушевич не зміг уникнути впливу «сарматизму» - ідеології шляхетських традиціоналістів, яка утвердилась в Польщі з кінця XVII ст. Подібно до жителів інших країн Європи того часу, поляки шукали своє історичне коріння. Вони черпали дані з хронік XV і XVI ст., де вказувалось що їхніми предками було войовниче плем'я сарматів, від яких (а також від стародавніх римлян) польська шляхта успадкувала закони і звичаї, що гарантували свободу і рівність громадян (під громадянами шляхта розуміла лише себе). Ідеали громадянських чеснот і зразки поведінки республіканського Риму шляхта поєднала з дворянськими традиціями, елементами рицарської культури, релігійністю, а також із пристрастю до розкоші й прагненням жити «на широку ногу». З часом «сарматизм» й «польськість» ототожнюються з католицизмом, а захист римсько-католицької церкви – з особливим значенням Польщі в історії Європи. Звідси випливали такі характерні для «сарматизму» риси, як панування латини, що поступово ставала другою мовою жителів Речі Посполитої, а також почуття власної вишості над культурами сусідніх країн і народів [2, с.122].

Початок польської історії він пов'язував з гміновладдям – первісною общинною формою суспільних відносин у племен, що населяли польські

землі. Виникнення соціальної нерівності пояснював з допомогою поширеної тоді «теорії завоювання», згідно якої слов'янські племена підкорили місцеве населення і стали привілейованим станом лицарства-шляхти, в той час як автохтонне населення перетворилося на підневільне.

Навідміну від французьких просвітників А. Нарушевич вважав, що соціальна нерівність дана природою і не породжує гніту. Останнє він виводив з психологічних факторів – сваволі, зарозумілості, жадібності, які прийшли до слов'ян від германців. В його праці виявилось співчуття до залежних селян та осуд їх гнобителів – багатих панів. А. Нарушевич бачив причини ослаблення Польської держави в переході від польського до німецького права, яке виявилось більш вигідним для великих землевласників і призвело до обмеження влади короля. На думку автора, це призвело до негативних наслідків, оскільки разом з послабленням королівської влади порушилась рівновага між станами, поширилось гноблення одного стану іншим [1, с. 24].

Політична тенденція «Історії польського народу» полягає в прославленні ідеї національної єдності, патріотичності, міцної централізованої державної влади. Коливання А. Нарушевича і певна непослідовність його концепції пояснювались ідеологією шляхетського середовища, до якого він сам належав і яке прагнуло до змін при збереженні влади і авторитету шляхти.

У зв'язку з поділами держави в історіографії поступово згасав критичний напрямок просвітницьких традицій. Переважаючою стала тенденція до ідеалізації героїчних моментів минулого, покликаних пробудити патріотизм шляхти. Значну роль в той час зіграло «Товариство приятелів наук», засноване в 1800 р. в Варшаві. Серед членів виникла думка створення популярної праці з історії польського народу в дусі концепції А. Нарушевича.

Членом «Товариства друзів наук» був і письменник, історик Юліан Урсин Немцевич (1758-1841 рр.), який в своїх творах, як і А. Нарушевич прославляв минуле Польщі, її королів і правителів. Ю. Немцевич розвивав ідею існування польського національного характеру, наділеного негативними і позитивними рисами. В 1816 р. він написав і видав «Історичні пісні». За 100 років ця книга була перевидана більш ніж 20 разів. До неї увійшли 33 пісні. В коментаріях до останньої частини «Історичних пісень» Ю. Немцевич торкнувся причин занепаду Польщі, які він бачив в посиленні влади магнатів.

Відомі інші праці Ю. Немцевича «Історія правління Сигізмунда III» (1819 р.), а також шість томів «Збірки історичних пам'яток про давню Польщу» (1822-1833 рр.). Наслідуючи традиції Просвітництва, він оцінював XVIII століття як час боротьби з середньовічною відсталістю. Як і А. Нарушевич він вважав королівську владу регулятором суспільних відносин в державі. Не визнавав «теорії завоювання» і виводив соціальну нерівність із «суспільного договору», згідно якого одні люди мали виробляти продукти та вироби, а інші – захищати Батьківщину [1, с. 25].

Загалом, історичні праці польських просвітників були спрямовані на утвердження ідеї національної єдності, патріотизму. Вперше при написанні праць з польської історії використовувався критичний метод опрацювання джерел. На основі достовірних відомостей давалася характеристика політичних, соціальних, культурних процесів в Речі Посполитій, з'ясовуються причини занепаду польської державності.

Список використаної літератури:

1. Историография южных и западных славян / [авт. тексту Зашкільняк Л. А.]. – М.: Издательство Московского университета, 1987. – 132 с.
2. Кареев Н.Й. Падение Польши в исторической литературе / Н.Й. Кареев. – Санкт-Петербург: Типография В.С. Балашева, 1888. – 418 с.
3. Лісевич І. Т. Нарушевич Адам-Станіслав [Електронний ресурс] / І. Т. Лісевич // Енциклопедія історії України: Т. 7: Мі-О / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. - К.: В-во «Наукова думка», 2010. - 728 с.: іл. – Режим доступу: http://www.history.org.ua/?termin=Narushevych_A